

ΝΑΓΙΑ ΔΑΛΑΚΟΥΡΑ

Ο
χορός
του
αετού

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΚΑΛΙΔΑΡΙΩΜΟΣ

[Ιούνιος του 1926]

*Τίνος είναι τα πρόβατα
και τα πολλά κονάκια ...*

«**Μ**Ε ΣΥΓΧΩΡΕΙΤΕ... Είναι εδώ κοντά τα κονάκια των Σαρακατσαναίων;» ρώτησε με συστολή διακόπτοντας τον ρεμβασμό του τσοπάνου. «Είμαι ο εποχιακός δάσκαλος του τσελιγκάτου του...» κόμπιασε, γιατί στο χαρτί που κρατούσε είχε μουντζουρωθεί το όνομα του τσέλιγκα ο οποίος ήταν ο πατριαρχικός αρχηγός της φατρίας του.

Δεν έλαβε απόκριση και συνέχισε:

«Ταξιδεύω εδώ και μέρες. Αν μπορούσατε να με βοηθήσετε, θα μου κάνατε μεγάλη χάρη».

Φορούσε ένα ελαφρύ σακάκι που άφηνε τον ορεινό βοριά να διαπερνά το άμαθο στα βουνά σώμα του και κρατούσε κάτω απ' τη μασχάλη του την Οδύσσεια του Ομήρου, μεταφρασμένη στη δημοτική γλώσσα από τον Εφταλιώτη. Κάθε τόσο ίσιαζε τα γυαλιά του σε μια προσπάθεια να δείχνει αξιοσέβαστος.

Ο τσοπάνος τον αγνόησε και εξακολούθησε το αποκούμπι στην κλίτσα του. Το γέρικο μάτι του έδειχνε να ταξιδεύει στο απέραντο των βουνοκορφών της Ρο-

δόπησ, καθώς για εκείνον δεν υπήρχε τίποτα πιο συναρπαστικό στον κόσμο από τη θέα αυτή.

«Συγγνώμη», επανέλαβε ο δάσκαλος, «θα μπορούσατε τουλάχιστον να μου πείτε αν ήρθα στο σωστό βουνό, γιατί θα πρέπει να—»

Δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει την ερώτησή του, καθώς ένα κοπάδι τσοπανόσκυλα, θηρία σαν λύκοι, ζύγωσαν προς το μέρος του γαβγίζοντας απειλητικά και τον έκαναν να μαρμαρώσει από τον τρόμο. Τα φοβόταν τα σκυλιά ο δάσκαλος, γιατί τον είχε γραπώσει ένα όταν ήταν μικρός και ντρεπόταν για το σημάδι που του 'χε αφήσει. Βέβαια, όποτε τον ρωτούσαν για το συμβάν είχε πάντα μια διαφορετική ιστορία να διηγηθεί κι έτσι ποτέ κανείς δεν έμαθε τα πραγματικά γεγονότα.

«Μη σκιάζισι, δάσκαλι», του απάντησε ατάραχος ο τσοπάνος.

Αποπήρε αγριεμένος τα σκυλιά αναγκάζοντάς τα να λουφάξουν. Έπειτα του ένευσε βόρεια, προς το κονάκι πέρα στον λόγγο, και συνέχισε τον ορεσίβιο ρεμβασμό του, που τόσο βίαια είχε διακόψει η ενοχλητική παρουσία του ξένου.

Ο δάσκαλος τον ευχαρίστησε, έσφιξε την Οδύσσεια σαν να ήταν ερωμένη του και κατηφόρισε βιαστικά προς το οροπέδιο, όπου τα κονάκια των Σαρακατσανών έμοιαζαν με οικισμό μιας εποχής μακρινής όσο η προϊστορία.

Η μυρουδιά της στάνης γαργάλησε τα ρουθούνια του. Όσο πλησίαζε στον προορισμό του, τα ευωδιαστά

αρώματα από τα σαρακατσάνικα λιβάδια μπλέχτηκαν με εκείνα των υψίκορμων κωνοφόρων κι έκαναν το κονάκι να μοιάζει με τόπο φιλόξενο. Σύντομα περπατούσε σ' έναν απαγκιρό λιβαδότοπο ανάμεσα σε γκζάνια που κουβαλούσαν ξέχειλα καρδάρια και παρδαλά γαλάρια που απολάμβαναν το παχύ χορτάρι. Μπροστά του ορθώθηκαν καμαρωτά τα πρωτόγονα σαρακατσάνικα καλύβια του τσελιγκάτου –ενός άτυπου συνεταιρισμού κτηνοτρόφων– και διέκρινε στις πυροστιές τις δωρικές μορφές των γυναικών, με τις κοκαλωτές ασπρόμαυρες φορεσιές και ταγωνιώδη σχέδια,¹ να καταγίνονται με την προετοιμασία του φαγητού.

Χαμογέλασε συγκρατημένα στην ιδέα όλων όσων πρωτόγνωρων θα ζούσε τους προσεχείς μήνες σε τούτο το οροπέδιο. Ένας κομπογιάννος με λαμπροκόκκινα χρώματα πέταξε πάνω του και ο δάσκαλος θεώρησε πως τον καλωσόρισε το βουνό.

Ο Γιάννης Κοντούλης ανήκε σε εκείνη την κατηγορία των ρωμαλέων δασκάλων που πίστευαν ότι η εκμάθηση των γραμμάτων στα παιδιά είναι βαθιά ευθύνη και απαιτεί προσωπική θυσία. Ήταν υπέρμαχος της δημο-

¹ Ο Patrick Leigh Fermor περιέγραψε τη γυναικεία φορεσιά των Σαρακατσάνων ως «... μια κοκαλωτή ασπρόμαυρη φορεσιά όλογωνιώδη σχέδια, παράξενη σαν τις φορεσιές των Αζτέκων» (Ρούμελη. Ταξίδια στη Βόρεια Ελλάδα, Ωκεανίδα, 1991).

τικής γλώσσας, σαφώς οπαδός του Ψυχάρη και υποστήριζε ακλόνητα τις εκπαιδευτικές του απόψεις αποκηρύσσοντας τις παλαιές πειθαρχικές μεθόδους και εφαρμόζοντας τη βιωματική μάθηση.

Συνήθιζε να κυκλοφορεί με τον *Νουμά*² κρυμμένο στο σακάκι του και συμμετείχε συχνά σε οξείες λεκτικές διαμάχες με τους υποστηρικτές της καθαρρεύουσας. Θεωρούσε το επάγγελμά του ύψιστο λειτούργημα και φτερωνόταν από το αίσθημα του χρέους προς τη νέα γενιά της πατρίδας του, η οποία είχε εν πολλοίς άγνοια τόσο για το ιστορικό παρελθόν όσο και για τα πολιτικά γεγονότα του έθνους. Πίστευε δε βαθιά ότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί δίχως κοινωνική και πολιτική αλλαγή.

Καταγόταν από τα Λιμενάρια της Θάσου, όμως τα τελευταία χρόνια σπάνια κατόρθωνε να επισκεφτεί το νησί του με τη συχνότητα που λαχταρούσε, καθώς εισέπραττε την αντιπάθεια του συντηρητικού επιθεωρητή της τοπικής εκπαιδευτικής περιφέρειας. Αυτό συνέβαινε επειδή ο νεαρός δάσκαλος δεν εμφορείτο από τα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη, ως όφειλε, όπως επίσης και για τις μάχες υπέρ της δημοτικής γλώσσας που έδινε ως μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου.

² Λογοτεχνικό περιοδικό, δημιούργημα του Δημήτρη Ταγκόπουλου, το οποίο έπαιξε σημαντικότερο ρόλο στον αγώνα για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας.

«Κύριε Κοντούλη, είναι σαφές πως επιθυμείτε επιπολαίως να κρημνίσετε την γλώσσα της παραδόσεως του Ελληνικού έθνους, ήτοι την αρχαίαν Ελληνικήν! Διά αυτό σας υπαγορεύω για πολλοστή φορά ότι το Σύνταγμα μας αναφέρει ότι *Έπίσημος γλώσσα του Κράτους είναι εκείνη εις τήν όποιαν συντάσσονται τò πολίτευμα και τής Έλληνικής νομοθεσίας τὰ κείμενα· πᾶσα πρòς παραφθοράν ταύτης επέμβασις άπαγορεύεται*»,³ τον επέπληττε ο επιθεωρητής κάθε φορά που τον συναντούσε.

Επιπλέον, του υπενθύμιζε πως «ο διδάσκαλος είναι φορέυς ιδανικών» και πως οι επαρκώς καταρτισμένοι εκπαιδευτικοί οφείλουν να ακολουθούν την κλασική παιδεία.

Ο δάσκαλος, φυσικά, επηρεαζόταν ελάχιστα από τις προσβολές του επιθεωρητή. Οι δε υπαινιγμοί του για τον *μαλλιαρισμό*, ο οποίος «υπονομεύει την ελληνική πατρίδα» και προκαλεί στη χώρα «πνευματικήν κατάπτωσιν» δεν τον άγγιζαν καθόλου. Σ' αυτό συνέβαλλε ασφαλώς το νεαρό της ηλικίας του και το πάθος που έκαιγε μέσα του. Κάθε φορά που στεκόταν μπροστά του, αντί να συμμορφώνεται με το κήρυγμά του, σκεφτόταν όσα σπουδαία εξηγούσε ο Ελισαίος Γιανίδης στο *Γλώσσα και Ζωή*, ένα φλογερό μαχητικό κείμενο για την υπεράσπιση της δημοτικής – «... τες καινούριες αλήθειες ... τες βρίσκουν άτομα, και άτομα τες

³ Άρθρο 107, Α. Δημαράς (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τόμος Β', Ερμής, 1974, σελ. 307.

κηρύττουν». Αυτές οι λέξεις εξύψωναν την αυτοπεποίθησή του, τον έκαναν να νιώθει χαρταετός. Του έδιναν φτερά, να πετάξει ψηλά, να γίνουν όλοι ένα, να υπερνικήσουν ακόμη και τον πιο ισχυρό αντίπαλο.

Τις περισσότερες φορές ο δάσκαλος αγνοούσε τον χλευασμό του επιθεωρητή περί «συστηματικής διαφθαρτικής διδασκαλίας της παναθλής μαλλιαρής γλώσσας» κι επαναλάμβανε στο μυαλό του τα λόγια του Ψυχάρη από το *Ταξίδι μου*, το μανιφέστο του δημοτικισμού. Τότε μεταφερόταν νοερά στον κόσμο των προσωπικών ιδανικών του, όπου όλα φωτίζονταν από την αλήθεια, και ήταν σίγουρος ότι ο σκοπός για τον οποίο παλεύει αξίζει κάθε θυσία – «Τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἔξυπνο ἔθνος· μόνο στὸ ζήτημα τῆς γλώσσης εἶναι ποὺ τὰ μπερδέβει. Μὲ τέτοια φάσι μᾶσι ράσι πιάνεται ὁ κόσμος. Εἶναι μιὰ ἀηδία ποὺ πάει νὰ φριξὴ κανεὶς μόνο ποὺ τὸ συλλογιέται. Οἱ νέοι μας τουλάχιστο δὲν πρέπει νὰκοὺν ἄφτὰ τὰ φάσια μᾶσια καὶ μήτε νὰ τὰ θέλουν πιά. Βλέπω ποὺ κοντέβουν καὶ κείνοι νὰ βαρεθοὺν τοὺς δασκάλους κι ἀλήθεια τὰξίζουν οἱ δασκάλοι. Χάρηκα ποὺ εἶδα ἕναν ἢ δυὸ νᾶχουν ἄφτὴ τῆ γνώμη φοβοῦνται ὅμως νὰ μιλήσουν καὶ ντρέπονται τοὺς σοφολογιώτατους. Κάπου κάπου, μέσα σὲ χίλιους ἄθρωπους βρίσκεις μισὸ ἄθρωπο ποὺ συχάθηκε τὰ δασκάλικα, ποὺ διψᾷ νὰκούση γλῶσσα δική του. Ἄφτὸς ὁ μισὸς θὰ γίνῃ ἕνας σωστὸς καὶ δὲ θὰ τὰ θέλῃ μισὰ· ἄφτὸς ὁ ἕνας ὁ σωστὸς θὰ γίνῃ πάλε χιλιάδα, κι ἄφτὴ ἢ χιλιάδα θὰ γίνῃ χιλιάδες καὶ χιλιάδες. Ἔτσι λίγο λίγο προχωροῦμε καὶ στὸ τέλος μᾶς φωτίζει ἡ ἀλήθεια».

Στην πραγματικότητα, βέβαια, ο δάσκαλος δεν είχε πολλές επιλογές αντίστασης απέναντι στον επιθεωρητή. Ήξερε καλά πως δεδομένης της πολιτικής κατάστασης και της ιδεολογικής πόλωσης στη χώρα ουδέποτε θα ανερχόταν επαγγελματικά, ούτε και θα λάμβανε κοινωνική καταξίωση. Τα πολιτικά του φρονήματα αλλά και οι κατά καιρούς αβάσιμες κατηγορίες εναντίον του περί διαφθοράς των ηθών και περί αθεΐας τού κόστιζαν κάθε χρόνο –ανάμεσα σε άλλα– τη μείωση του μισθού του και την εξορία του σε δυσπρόσιτους και ανεπιθύμητους τόπους. Για να του θυμίζει το νησί του και να καταπραΰνει τον νόστο του, ο Γιάννης κουβαλούσε πάντα ένα θασίτικο κοχύλι στην τσέπη του.

Κατά τα άλλα, παιδαγωγός γαρ, ήταν εκ φύσεως υπεραναλυτικός και τελειομανής. Σπουδαστής ακόμη, υπήρξε εύθικτος και αντιρρησίας, ενοχλητικός στους γύρω του και θεωρούσε τα πάντα πολύπλοκα. Εκνευριζόταν εύκολα, τόσο ώστε μπορούσες να μυρίσεις πάνω του τον νευρικό χαρακτήρα του, και παρέμενε αμετανόητος για τον αυθορμητισμό του, ο οποίος τον είχε οδηγήσει στο παρελθόν σε αμέτρητους μπελάδες και ευθυνόταν για πολλά δεινά του βίου του.

Ωστόσο ο δάσκαλος περιόρισε τον παρορμητισμό του το έτος 1922, όταν διορίστηκε στο δημοτικό σχολείο των Λιμεναρίων και ανέλαβε συμπληρωματικά τη διδασκαλία των μαθημάτων της Ιστορίας και της Καλλιγραφίας στο νεοσύστατο μονοτάξιο Ημιγυμνάσιο Καστρού Λιμεναρίων, συστεγαζόμενου με το Δημοτικό, έχοντας δέκα μαθητές στο δυναμικό του, επτά άρρενες

και τρεις θήλεις. Οι αυστηρές υποδείξεις της Σχολικής Επιτροπής τον ανάγκασαν να συνειδητοποιήσει πως έπρεπε να είναι εγκρατής προκειμένου να αποφεύγει τις διενέξεις με συναδέλφους ή με γονείς των μαθητών του – κτηματίες, έμποροι, πλοίαρχοι, ξυλουργοί, λατόμοι, κτίστες, κ.ά.

Από τότε δίσταζε να εκδηλωθεί με τον τρόπο που επιθυμούσε και κατόρθωνε να κρατάει τις απόψεις του για τον εαυτό του, αν και υπήρχαν φορές που πινιγόταν από την εγκράτεια. Τότε ο δάσκαλος μετατρέπεται σε χείμαρρο και οι λέξεις ξεπηδούσαν από μέσα του αιχμηρές, στοχεύοντας όσους δεν συμφωνούσαν με τα δικά του πολιτικά (και όχι εθνικά) ιδεώδη, κυρίως τους οπαδούς της συντηρητικής παράταξης, τους υπέρμαχους της καθαρεύουσας, τους θρησκόληπτους και τους σπιούνους. Δεν συγχωρούσε την απληστία, όμως ο ίδιος βουτούσε άπληστα στον κόσμο της Ιστορίας, που ήταν και ο μοναδικός κόσμος με τον οποίο συμφωνούσε.

Με λίγα λόγια, ο Γιάννης δυσφορούσε βαθιά με τους συντηρητικούς, με τους οποίους συγχρωτιζόταν συχνά πυκνά στα καφενεία προκαλώντας τον εκνευρισμό τους. Για να γαληνεύει την ταραγμένη ψυχή του στρεφόταν συχνά στα μικρά πλάσματα της φύσης, σαλιγκάρια, μυρμήγκια, γρύλους και σκουλήκια, με τα οποία συνδιαλεγόταν νοερά και δεν τους προκαλούσε καμιά σκοτούρα. Αντιλαμβάνόταν τη φύση ως τροφό και αισθανόταν απόλυτα ασφαλής μόνο όταν βρισκόταν κοντά στη θάλασσα, δίπλα στην οποία είχε με-

γαλώσει και του τη στερούσε τόσο άδικα η συμμετοχή του στις διενέξεις για το γλωσσικό ζήτημα και στα πολιτικά γεγονότα της χώρας.

Ήταν, επίσης, φιλάσθενος, με χέρια μαλακά σαν σαπούνι, ανίκανος να μπήξει πρόκα σε τοίχο. Αν και καταγόταν από την εργατική τάξη –στα μεταλλεία «καλαμίνας» εργαζόταν ο πατέρας του, άντρας δυνατός σαν ταύρος–, η φιλασθένεια και η ανικανότητά του στις χειρωνακτικές εργασίες ήταν κάτι που οι γονείς του είχαν αντιληφθεί με απογοήτευση όταν ο ίδιος βρισκόταν ακόμη σε μικρή ηλικία. Έπειτα από αποτυχημένες προσπάθειες να μαθητεύσει δίπλα σε φαραάδες, μαρμαράδες και κτηνοτρόφους της Θάσου, αναγκάστηκαν να τον στρέψουν στα γράμματα, καθώς δεν υπήρχαν παράδες στην οικογένεια και ο μονάκριβος γιος τους δεν έκανε για τίποτε άλλο πέρα από την τέχνη της ρητορικής. Είναι εξάλλου γνωστό σε όλους πως εάν εισβάλει μέσα σου το πάθος της γνώσης, είναι αδύνατο να ασχοληθείς με οτιδήποτε διαφορετικό.

Η εφηβική ηλικία του χρωματίστηκε από την εσωτερική απομόνωση, την επαναστατική σκέψη που του εμφύσησαν συζητήσεις σε συνδικάτα καπνεργατών και το μικρόβιο της αμφιβολίας που έσπειραν μέσα του οι λέξεις σπουδαίων ανθρώπων, οι οποίες κρύβονται μέσα στα βιβλία. Έγινε αδηφάγος αναγνώστης και ανέπτυξε κριτική σκέψη την οποία δεν δίσταζε να μοιραστεί με όσους ήταν πρόθυμοι να τον ακούσουν. Συχνά δε και με όσους δεν είχαν καμία διάθεση να τον ακούσουν.

Η σχέση του με τον κόσμο της αθηναϊκής διανόησης –βασισμένη στην αλληλογραφία σχέση, την οποία απέκτησε κατά την ενηλικίωσή του και κρατούσε εν πολλοίς μυστική– διαμόρφωσε τη ζωή του, η οποία απέιχε μακριά από τη ζωή των χειρωνακτών του νησιού του. Παράλληλα, ο θαυμασμός του για τα κείμενα του Τριανταφυλλίδη και για το έργο του Γληνού –την ψυχή του μαχητικού δημοτικισμού– στον Εκπαιδευτικό Όμιλο καθόρισε τη σκέψη και τη στάση του για τη ζωή, αλλά και για την εκπαιδευτική και κοινωνική μεταρρύθμιση. Μια στάση καθόλου μετριοπαθής, καθώς για εκείνον η μετριοπάθεια ισούνταν με την ιδεολογική υποχώρηση. Ακόμη, το ενδιαφέρον του για τα άρθρα του *Ριζοσπάστη* και της *Εργασίας*, όπως και ποικίλα αναγνώσματα περί ιστορικού υλισμού, διαμόρφωσαν την κοσμοθεωρία του, η οποία ταυτιζόταν απόλυτα με τη γνώμη του Δελμούζου, πως για να υπάρξει εθνική προκοπή πρέπει να υπάρξει ουσιαστική αναμόρφωση της αστικής τάξης.

Ο Θασίτης με τη θαλασσινή αύρα, η οποία δεν είχε πάψει να τον ακολουθεί όσο και αν απομακρυνόταν από το νησί του, με το ύφος του λόγιου, τους ελλειπτικούς βοστρύχους που αγκάλιαζαν το πρόσωπό του, τα ολοστρόγγυλα γυαλιά, τη φθαρμένη ρεπούμπλικα και το κακοραμμένο κοστούμι, που φορούσε καθημερινά από τη μέρα της αποφοίτησής του από το Διδασκαλείο, έμοιαζε να έχει βγει από έναν κόσμο ολότελα διαφορετικό από εκείνον των βουνών, όπου βρισκόταν τώρα αναλαμβάνοντας προσωρινά καθήκοντα

ως καλυβοδάσκαλος των Σαρακατσάνων. Μια θέση την οποία είχε δεχτεί να αναλάβει ιδιωτικά ως μισθωτός, προκειμένου να ενισχύσει το εισόδημά του.

«Με συγχωρείτε... Πού θα μπορούσα να βρω τον υπεύθυνο του τσελιγκάτου; Είμαι ο καινούργιος δάσκαλος...» απευθύνθηκε βγάζοντας το καπέλο του στην πρώτη παρέα γυναικών που συνάντησε.

Δίπλα τους βρίσκονταν αραδιασμένες άτακτα κάμποσες βαρέλες με φρέσκο νερό, που περίμεναν να διανεμηθούν στα κονάκια.

Οι γυναίκες τον αγνόησαν και συνέχισαν το κουβε-ντολόι. Τότε δεν γνώριζε ακόμη πόσο ακατάδεκτες ήταν οι Σαρακατσάνες, οι οποίες ούτε χαιρετούν ούτε σμίγουν με ξένους και αλλόφυλους γιατί τους θεωρούν μασκαράδες.

«Έλα να σι πάου ιγώ, δάσκαλι», τον παρότρυνε ένα τσοπανόπουλο με κυπριά στο χέρι, που έδειχνε να χαίρεται με την έλευση του νεοφερμένου στο κονάκι τους. «Χάλευαμαν δάσκαλου, αλλά δεν τον καρτέρ'γαμαν τώρα στα κοντά».

Οι γυναίκες αδιαφόρησαν τόσο για τον ίδιο όσο και για την ιδιότητά του. Παρ' όλα αυτά, όσο απομακρυνόταν ο δάσκαλος θα έβαζε στοίχημα ότι στα αυτιά του αντηχούσαν πνιχτά γέλια και σχόλια για την έλευσή του στο βουνό τους. Άφησε να του ξεφύγει ένα αμυδρό χαμόγελο και ακολούθησε πρόθυμα το αγόρι. Αν μη τι άλλο, κάποια στιγμή θα γινόταν μέλος της παρέας τους.

Το τσοπανόπουλο τον οδήγησε στην καλύβα του τσέλιγκα, όπου ο κάτοχός της κάπνιζε παρέα με μερικούς γέροντες. Το πρώτο πράγμα που παρατήρησε στην εμβληματική μορφή του ήταν τα ζουνάρια του, που μετρούσαν πάνω από τέσσερις γενιές. Έπειτα πρόσεξε το αυστηρό βλέμμα, το οποίο δεν άφηνε περιθώρια αμφισβήτησης της τάξης των πραγμάτων που τον αφορούσαν, καθώς ο ίδιος ήταν υπόλογος σε κάθε Αρχή εκείνου του τόπου. Οι κόρες των ματιών του περιεργάστηκαν το παχύ μουστάκι, τα στρογγυλά μάτια, το ευτραφές σώμα του.

Όταν σηκώθηκε να του σφίξει το χέρι, ο δάσκαλος σκέφτηκε ότι ο τσέλιγκας φάνταζε λεβέντης, ψηλός σαν οξιά, ικανός να παλέψει μέχρι θανάτου με όποιον θελήσει να πάρει το βουνό του ή να προσβάλει την πατριά του. Αργότερα θα μάθαινε ακόμη πως ήταν ανυπότακτος χαρακτήρας, πως είχε πολλές δικές του βρύσες και οκτακόσια καλογάλαρα πρόβατα, όλα λάγια, αλλά δεν είχε κάνει ποτέ του τη δουλειά της κλίτσας, ούτε καν ως έφηβος, γιατί καταπιανόταν από παιδί μονάχα με τις δουλειές της στάνης. Κρατούσε από γενιά σπουδαίων τσελιγκάδων κι αυτός ήταν ο λόγος που του άρεσε να περηφανεύεται πως από τα βυζαντινά χρόνια οι τσοπαναράιοι πρόγονοί του είχαν μόνο πρόβατα και ποτέ γίδια.

«Καλώς όρ'σις, δάσκαλι».

«Καλώς σας βρήκα. Είναι τιμή μου που θα διδάξω τα παιδιά σας», απάντησε με εύθυμη διάθεση κρύβοντας το άγχος του.

Η ετοιμολογία του ήταν το μεγαλύτερο όπλο του και σ' αυτή την περίπτωση το μοναδικό πυρομαχικό που θα μπορούσε να αντισταθμίσει την ταπεινή ιδιότητά του απέναντι σε εκείνη του τσέλιγκα, ο οποίος φάνηκε να ικανοποιείται από την ευγένεια του δασκάλου.

«Απούθε κρατά η σκούφια σ', δάσκαλι;»

«Κατάγομαι απ' τη Θάσο. Είναι ένα νησί απέναντι απ' την—»

«Ξέρου, ξέρου σιαπού πέφτ' του νησί σ'», τον διέκοψε. «Απού καλόν τόπου μάς έρχισι. Άι να ιδούμε τι θα ιδούμε μι τ' ισένα ταχιά».

Ο τσέλιγκας πρόσταξε ένα κορίτσι να φέρει ξινόγαλο να δροσιστεί. Η μικρή έσπευσε να εξυπηρετήσει τον μουσαφίρη, ο οποίος, κυριευμένος από νευρικότητα, δεν πρόσεξε ούτε τις λαμπερές κοσάνες που αγκάλιαζαν το πρόσωπό της ούτε τα χαϊμαλιά στα ενδύματά, ούτε τη σπιρτάδα στο βλέμμα της. Μόνο το όνομά της συγκράτησε από εκείνη την πρώτη συνάντηση και σκέφτηκε πως το Παναγιώτα άρμοζε σε κορίτσι των βουνών.

Στη συνέχεια, αφού κεραστήκανε όλοι κασέρι και κρασί, ο τσέλιγκας συνόδευσε τον δάσκαλο προς το κέντρο του οικισμού, όπου ήταν συγκεντρωμένα τα τσοπανόπουλα. Έδωσε εντολή να μαζέψουν κούτσουρα ως καθίσματα και να δείξουν στον νεοφερμένο το δασκαλοκάλυβο. Διευθέτησε όλα όσα χρειάζονταν ώστε να λειτουργήσει το θερινό διδασκαλείο, κατέγραψε τις παραγγελίες για την τάξη και ικανοποιήθηκε από τον μεταξύ τους συντονισμό. Αν μη τι άλλο ο δάσκαλος

δεν ήταν ούτε ανέγνωμους ούτε ανήξιρους. Φάνηκε να γνωρίζει καλά τη δουλειά του και αυτό το εκτιμούσε σ' έναν άντρα ο τσέλιγκας.

«Κοντούλ', όσο θα φ'λάω τα β'νά, σύρε να ετοιμάσεις του σκουλειό μας», απηύθυνε τον λόγο στον δάσκαλο και τον αποχαιρέτισε χωρίς να περιμένει την απάντησή του.

Οι νύχτες στο βουνό είναι κρύες και ξάστερες, προσφέρουν δροσιά ακόμη και το καλοκαίρι. Ο δάσκαλος συνδαύλισε τη φωτιά στη βάτρα και ξάπλωσε αποκαμμένος σε μια παχιά στρωματσάδα με βελέντζες από αρνόμαλλο. Το βλέμμα του τράβηξε ο έναστρος ουρανός που πρόβαλλε απ' τον μικρό φεγγίτη. Έριξε μια ματιά στο εικονοστάσι που δέσποζε στο κονάκι του – ένα καλυβάκι σε γειτνίαση με το σχολείο– και στη συνέχεια παρατήρησε τα αραδιασμένα σκεύη – γάστρους, σκαφίδια και καρδάρες. Σκέφτηκε πως με τον καιρό θα συνήθιζε την τραχιά μυρουδιά των προβάτων που ανέδινε ο χώρος του κι έγγειρε στα πλάγια με το στομάχι βαρύ από τη μεγάλη ποσότητα λακτόζης την οποία είχε καταναλώσει νωρίτερα.

Έπιασε τον Ψυχάρη και διάβασε ένα απόσπασμα από το *Ταξίδι μου* – «Τή νύχτα, πού πήγα να πέσω στο κρεβάτι, δέν μπόρεσα να κοιμηθῶ. Ήεκαμνα ὄλο τὸ ἴδιο ὄνειρο· ὄλο τὸ ἴδιο φάντασμα μὲ κυνηγοῦσε»–, ὥσπου τον πήραν μαζί τους τα ορεινά όνειρα.

Αργά το ίδιο βράδυ, στο πιο μεγάλο καλύβι του οικισμού ο τσέλιγκας υπολόγιζε τις μισθώσεις της γης που ὀφείλε να ξεχρεώσει.

«Βαρεί πουλύ, πατέρα, ου κινούργιους δάσκαλους;» τον διέκοψε η θυγατέρα του.

Δεν ήξερε τι να της απαντήσει. Ήταν από τις λίγες φορές που δεν κατόρθωσε να ψυχογραφήσει απόλυτα έναν άνθρωπο που πρωτογνώριζε. Τα φιλήσυχα, σχεδόν μαλθακά, χαρακτηριστικά του προσώπου του δεν μαρτυρούσαν άνθρωπο που ενδίδει στα πάθη του, ωστόσο όλα πάνω του –ειδικά η αύρα του– φώναζαν ότι πρόκειται για άντρα παθιασμένο. Ο τσέλιγκας δεν έκανε ποτέ λάθος.

Δεν επέτρεψε να τον επηρεάσει διόλου η επιστολή που είχε λάβει από τον επιθεωρητή της εκπαίδευσης, ο οποίος πέρα από τα δέοντα του σύστηνε να είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικός με τον προπαγανδιστή δάσκαλο που είχε προσλάβει, ο οποίος ως δημοτικιστής ήταν αντίμαχος του κλασικισμού, αντεθνικιστής και πιθανώς όργανο του κομμουνισμού – αν και επ' αυτού δεν είχε αποδείξεις που να τον ενοχοποιούν. Ενδεχομένως δε να επιδιόταν και σε αντιθηρησκευτική διδασκαλία.

Ας έλεγε ο επιθεωρητής ότι ήθελε, εκείνος ήξερε πως «του ξύλου έχει δυο άκρις». Εξάλλου οι κεχαγιάδες της Θάσου τού είχαν πει άλλα. Για την αγάπη με την οποία είχε φωτίσει τα δικά τους τσοπανόπουλα και για τις επιστολές που έγραφε για λογαριασμό τους ώστε να υποστηρίξουν οι κτηνοτρόφοι το δίκιο τους στα συνδικάτα. Στο κάτω κάτω το μόνο που χρειαζόταν να μάθει στα Σαρακατσανόπουλα ήταν να λογαριάζουν, προκειμένου να μπορούν στο μέλλον να αντα-

ποκριθούν στις ανάγκες της κοινότητας. Άλλη απαίτηση δεν είχε απ' τον δάσκαλο. Εξάλλου, στον κόσμο των κτηνοτρόφων η δημοτική γλώσσα, ως γλώσσα του λαού, ήταν πιο δημοφιλής από την καθαρεύουσα, την οποία προτιμούσε η άρχουσα τάξη, και στον τσέλιγκα άρεσαν τα απλά πράγματα.

Το φεγγάρι έλαμψε στον θρακικό ουρανό και το τσελιγκάτο ετοιμάστηκε για τη νύχτα, που στα βουνά των Σαρακατσάνων είναι πάντα ανήσυχη.

Ο δάσκαλος, άνθρωπος οξυδερκής, δεν άργησε να αντιληφθεί πως η ιδιότυπη ζωή των Σαρακατσάνων αναπτύσσεται αρμονικά γύρω από τη στάνη. Το τσελιγκάτο, όπου θα υπηρετούσε μια σύντομη θητεία, είχε τέσσερις χιλιάδες πρόβατα, μια λακνιά με καλές φοράδες και πενήντα κονάκια. Οι οικογένειες των μαθητών του θα ξεκαλοκαίριαζαν σε μιαν από τις ευφορότερες λάκες της οροσειράς της Ροδόπης ώστε να θρέψουν τα κοπάδια τους.

Σ' εκείνο το βουκολικό τοπίο, όσο διαρκούσε το θέρος, οι Σαρακατσάνοι θα ζούσαν στις ράχες των βουνών συντροφιά με τα ζώα τους. Θα αφιερώνονταν στη βοσκή, στο άρμεγμα και στην παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων, στην ύφανση περίτεχνων εργόχειρων και σε αμέτρητες ακόμη δραστηριότητες τις οποίες είχαν διδαχτεί από τους προγόνους τους και τελούσαν αδιάλειπτα και αναλλοίωτα για αιώνες. Τον είχε κατακλύσει ενθουσιασμός, ρουφούσε τη ζωή γύρω του

σαν να μην είχε πολύ χρόνο ακόμη να ζήσει. Αν δεν ήταν σίγουρος ότι ζει στον 20ό αιώνα, θα μπορούσε κάλλιστα να βρίσκεται σε ένα βοσκοτόπι του προϊστορικού κόσμου, ίσως σε εκείνο του Οδυσσέα στην Ιθάκη.

*Αντίκρου βουκολιά έχει δώδεκα, τόσα κοπάδια γίδες
σκορπισμένες, τόσα και προβατοκόπαδα και τόσα
χοιροστάσια,
που τα βοσκούν δικοί μας άνθρωποι και ξένοι
ρογιασμένοι.*

*Κι εδώ, κοπάδια βόσκουν έντεκα σκορπούσες γίδες, πέρα
στην άκρη στο νησί, τα γνοιάζονται γιδάρηδες παράξιοι.⁴*

Τον πρώτο καιρό στο τσελιγκάτο ο δάσκαλος δεν πήγε να δει τον κούρο των προβάτων, δεν συγχρωτίστηκε με τους τσοπαναραίους ούτε με τους πραγματευτάδες του μαλλιού. Απέφυγε τα κουροψάλιδα και τα τσιμπούρια των προβάτων και προτίμησε να παρατηρεί τις Σαρακατσάνες να επισκευάζουν με προσήλωσι τα κονάκια τους. Τα καλύβια που ο αγροφύλακας της περιοχής, ένας εκ φύσεως αμελής χαρακτήρας, δεν είχε φυλάξει την περασμένη χρονιά κι είχαν καταστραφεί παντελώς.

Με τσικούρες στα χέρια, αναζητούσαν στα λόγγα τα ξυλικά για τα καλύβια και περισυνέλεγαν νεροκάλαμα, χόρτα, φύλλα και κλαδιά. Τις θαύμαζε βλέποντάς τες ζαλικωμένες με φτέρες και γομαράγκαθα να

⁴ Οδύσσεια, Ραψωδία ξ, 100-104.

πηγαινοέρχονται απερίσπαστες από το δάσος στο κονάκι. Εκεί όλες μαζί καθάριζαν ρυθμικά τους κορμούς από τα παρακλάδια, χάρτωναν με βεργούλες τον σκελετό και τον σάλωναν με φυλλώματα, βούρλα και άχυρα. Στο τέλος, σε κάθε θόλο δέσποζε ένας αποτροπαϊκός σταυρός, ο οποίος θα κρατούσε μακριά το κακό που παραμονεύει ολόγυρα. Εκείνο το διάστημα δεν υπήρχε τίποτα που να συγκινεί τον δάσκαλο περισσότερο από τη συλλογική προσπάθεια των Σαρακατσάνων γυναικών να κατασκευάσουν με τρόπο άρτιο αυτά τα τραχιά καλύβια με την κυκλική κάτοψη και την κωνική κορυφή.

Γοητευμένος από την πρωτόγνωρη εμπειρία στα βουσκοτόπια, αποτύπωνε τις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής τους σχεδιάζοντάς τες στο χαρτί, σαν να ήθελε να φυλακίσει την εικόνα τους ώστε να τρέφει στο μέλλον τη μνήμη του. Προσφερόταν να τις βοηθήσει στις βαριές δουλειές, αλλά εκείνες δεν τον καταδέχονταν. Επιδίωκε να τους κάνει ερωτήσεις, να εισβάλλει στον γραμμικό κόσμο της τέχνης τους, να ρουφήξει τις αρχέγονες εκφάνσεις του βίου τους. Ωστόσο οι Σαρακατσάνες τον απέφευγαν και δυσφορούσαν, ίσως γιατί αντιλαμβάνονταν τη διαφορετικότητά τους και ο ζουγραφιστής δάσκαλος ήταν ιδιαίτερα επίμονος. Επιπλέον, τα καλοκαίρια όλο και κάποιος αλλοπαρμένος ερευνητής περνούσε απ' το κονάκι τους ζητώντας να του τραγουδήσουν ή να καταγράψει τα παραμύθια τους, άλλες φορές ακόμη και τη γλώσσα τους. Όμως εκείνες πίστευαν πως αν μοιράζονταν το πρω-

τόγονο της διαβίωσής τους θα το έχαναν. Γιατί αυτό ήταν το μόνο που είχαν. Το μόνο που τους όριζε και τους διέκρινε από τους ντόπιους.

Σε τούτο το προσήλιο κι απάνεμο ίσιωμα του βουνού, συνεπαρμένος από την απεραντοσύνη της φύσης ο Γιάννης θα αντιλαμβανόταν πολύ σύντομα πως οι Σαρακατσάνοι κουβαλούσαν μέσα τους το αρχέγονο πνεύμα της ορεσίβιας ζωής. Πως εκείνοι οι λαγαροί ποιμένες είχαν υιοθετήσει τη βραδύτητα των δέντρων και πως η ηρεμία της φυλλωσιάς ήταν αποτυπωμένη στο βλέμμα τους. Πως η επαφή με το βουνό είχε διαμορφώσει τον χαρακτήρα και την κοσμολογία τους. Πως ακολουθούσαν τη μυρωδιά της οξιάς και ήταν φίλοι με τους αετούς. Πως δεν τους κούραζε ποτέ το τραγούδι. Πως πάλευαν καθημερινά με τις αντιθέσεις της φύσης και πως δίκαια τους θεωρούσαν ορεινούς βασιλιάδες.

Η Παναγιώτα δεν κατόρθωσε να μάθει ποιος έφερε τον δάσκαλο στα μέρη τους. Μέρες μετά την έλευσή του, εφόσον δεν εισέπραξε απαντήσεις για τις αμέτρητες απορίες της, κατέληξε ότι τον κουβάλησε στα μέρη τους ο θρασκίας. Ο ίδιος άνεμος που βοηθούσε τους αετούς να πετάνε, έφερνε στον κόσμο τα μωρά κι έπαιρνε τις μάνες, όπως τη δική της, και τις οδηγούσε στον ουρανό κοντά στον Θεό.

Στην πραγματικότητα, οι μαθητές αυτού του ιδιότυπου ορεινού σχολείου άργησαν να μάθουν όσα αφορούσαν τον δάσκαλό τους, καθώς εκείνος καθυστέρησε να τους συστηθεί. Ο λόγος ήταν μια οξεία γαστρε-

Χαϊντού Ξάνθης, 1926 Τσελιγκάτα Σαρακατσάνων

Έφτασε στο κονάκι κρατώντας κάτω από τη μασχάλη την Οδύσσεια. Τους ανακοίνωσε πως είναι ο δάσκαλος και ζήτησε να δει το σχολείο του τσελιγκάτου. Δεν γνώριζε ακόμη πως εκείνοι οι ποιμένες είχαν υιοθετήσει τη βραδύτητα των δέντρων και η ηρεμία της φυλλωσιάς ήταν αποτυπωμένη στο βλέμμα τους. Πως ήταν φίλοι με τους αετούς. Και πως δίκαια τους θεωρούσαν ορεινούς βασιλιάδες.

Ελατιά Δράμας, 1941 Τσελιγκάτα Σαρακατσάνων

Η ζωή του δασκάλου ορίζεται από τον αγώνα για το ιδανικό της ελευθερίας. Η φλόγα που καίει μέσα του τον οδηγεί απροσδόκητα ξανά στους Σαρακατσάνους. Αυτή τη φορά ακολουθεί το αρχέγονο πνεύμα τους, τη μυρωδιά της οξιάς και τα κεντίδια στη φούστα μιας γυναίκας που γνωρίζει από παλιά. Τα βουνά που μέχρι τότε φιλοξενούν τους άνισους αγώνες του ενάντια στον κατακτητή, θα κρύψουν στο εξής τα πάθη του και έναν απαγορευμένο έρωτα.